

Barbara Dobrowolska

ORCID: 0000-0003-2309-097X

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

KOMENIOLOGIA JAKO PROCES I REZULTAT POZNANIA NAUKOWEGO. WĄTEK SPOŁECZNYCH KONTEKSTÓW EDUKACJI W MYŚLI JANA AMOSA KOMEŃSKIEGO

COMENIOLOGY AS A PROCESS AND RESULT OF SCIENTIFIC COGNITION. SOCIAL CONTEXT OF EDUCATION IN THE THOUGHT OF JOHN AMOS COMENIUS

DOI: 10.5604/01.3001.0013.6248

Streszczenie: Artykuł jest próbą uzasadnienia znaczenia komeniologii w naukach humanistycznych i społecznych. Zawiera także interpretację społecznych kontekstów edukacji pojawiających się w pismach Komeńskiego. Uzasadnienie znaczenia i charakteru komeniologii opiera się na sensach pojęcia nauki na podstawie poglądów T. Pilcha i T. Bauman. Ich akademicki podręcznik *Zasady badań pedagogicznych* jest klasyczną pozycją metodologiczną w pedagogice. Nadają oni pojęciu nauki sens dydaktyczny, instytucjonalny, treściowy, historyczno-socjologiczny i funkcjonalny. Każdy z nich został poddany analizie w odniesieniu do komeniologii. W kategorię naukowości komeniologii wpisuje się cały system treści, obejmujących różne etapy rozwoju człowieka i jego egzystencję. Przedmiotem analiz i interpretacji są warunki społeczne i polityczne, co w rezultacie buduje coraz to nowe określenia, twierdzenia, interpretacje i reinterpretacje odnoszące się do dzieł i myśli Komeńskiego. Z uwagi na metody badań tych dzieł, w komeniologii dominuje fenomenologia i hermeneutyka, z ich filozoficzną podstawą. Naukowe poznanie, badania i rozwiązania metodologiczne, powstający system wiedzy o Komeńskim pozwalają nadać komeniologii charakter refleksji humanistycznej. Z racji interdyscyplinarności podejmowanych tematów refleksja ta dotyczy nauk humanistyczno-społecznych. Nadanie komeniologii rangi naukowości jest uznaniem jej powstawania w kategoriach procesu i rezultatu poznania naukowego. Rozważania nad naukowością komeniologii i jej dyskurs łączą się ze wskazaniem kwestii społecznych. Ze względu na zainteresowania własne autorki pedagogiką społeczną, podjęto próbę wskazania społecznych kontekstów edukacji. Stanowią one nie do końca rozpoznany obszar w dziełach Komeńskiego i wymagają dalszych analiz. Obejmują między innymi kwestie szkoły jako instytucji społecznej, równego prawa do edukacji, ubóstwa, nierówności społecznej i wykluczenia.

Słowa kluczowe: komeniologia, Jan Amos Komeński, poznanie naukowe, społeczne konteksty edukacji

Abstract: The research paper is an attempt to justify the importance of comeniology in the humanities and social sciences. Furthermore, it includes some interpretation of the social contexts of education appearing in the writings by Comenius. The justification of the meaning and nature of comeniology is based on the science term senses by T. Pilch and T. Bauman. Their academic coursebook, *Zasady badań pedagogicznych (Principles of Pedagogical Research)*, is a classic methodological title in pedagogical literature. They give didactic, institutional, content, historic-social and functional substance to the idea of science. Each of these substances has been analyzed with respect to comeniology. The scientific category of comeniology covers the whole system of contents involving various stages of human developments and his existence. Social and political conditions become the objects of analyses and interpretation, which consequently generate more and more new ideas, statements, interpretations and reinterpretations referring to the works and thoughts of Comenius. Considering the methodology of research of the said works, comeniology is dominated by phenomenology and hermeneutics and their philosophical approach. Scientific discovery, research and methodological solutions along with the emerging system of knowledge about Comenius allow one to award comeniology the character of humanistic reflection. Due to the multi-disciplinary nature of the subject matters investigated, this reflection concerns the humanities and social sciences. Giving comeniology the status of scientific quality is considering its development in the categories of the process and result of scientific cognition. Reflections on comeniology's scientific quality and discourse correspond to social issues. Due to the author's personal interest in social pedagogy, an attempt has been made to indicate social contexts of education. They constitute a largely unexplored area of the works of Comenius and require further analyses. They encompass, inter alia, the issues of school as a social institution, equal access to education, poverty, social inequality and exclusion.

Keywords: comeniology, John Amos Comenius, scientific cognition, social context of education

Komeniologia jest częścią refleksji humanistycznej, która mieści się w obszarze dyscyplin uznawanych za nauki. Jest tym samym potwierdzeniem doniosłości myśli Komeńskiego, jej ponadczasowej i uniwersalnej wartości. Jest ona tym bardziej znacząca, zwłaszcza w kulturze postmodernistycznej, w stechnicyzowanym i jakże często zdehumanizowanym świecie.

Zdaniem B. Sitarskiej komeniologia jest częścią studiów slawistycznych i historyczno-pedagogicznych. *W kręgu tych badań wyłaniają się powoli swego rodzaju specjalizacje: problematyka szeroko pojętej myśli pedagogicznej (interpretacje dzieł Komeńskiego), a także filozofia Komeńskiego, jego poglądy na świat człowieka i świat przyrody* (Sitarska, 2014: 52).

Historia ludzkiego poznawania przyjmuje cechy każdej epoki, naznacza ona owo poznanie specyfiką kontekstów społecznych, wydarzeń, trendów i sposobów myślenia. Czas, w którym żył i tworzył Komeński, cechuje ogromna dynamika życia społeczno-politycznego, co w jego przypadku skłania go do dużej mobilności w sensie geograficznym, ale także mentalnym (Sitarska, 2015). Tworzy on zręby interdyscyplinarnych studiów, pisząc prace i przenosząc swoje idee na grunt życia społecznego, nadając swojej pracy i działalności charakter intelektualnych dociekań, rozwiązań, mających swoją egzemplifikację w codziennym życiu. Trudno zatem odmówić współczesnym rozważa-

niom, studiom i interpretacjom jego dorobku życiowego – charakteru refleksji naukowej. Komeniologia stała się teoretyczno-naukowym dyskursem, lokującym się w obszarze procesów i rezultatów poznania naukowego. W kategorii naukowości komeniologii wpisuje się cały system treści, twierdzeń dotyczących różnych obszarów życia człowieka, na różnych etapach jego rozwoju i egzystencji, jej warunków przyrodniczych i społecznych, możliwości rozwoju, będących przedmiotem poznawczych eksploracji J.A. Komeńskiego. Mówienie o nauce z perspektywy nauk humanistycznych i społecznych wymaga odniesienia się do współczesnego pojęcia nauki i jej atrybutów: wiedzy, badań i rozwiązań metodologicznych, sposobów interpretacji rzeczywistości, do czego odwołuje się dzisiaj między innymi hermeneutyka i fenomenologia. Wiedzę o Komeńskim współcześnie generuje się na podstawie niepodważalnej wartości jego prac i opisów. Źródłem tej wiedzy są: *Wielka dydaktyka* (Komeński, 1956), *Pampaedia* (Komeński, 1973), *Z labiryntów szkolnych wyjście na otwartą przestrzeń, czyli maszyna dydaktyczna* (Komeński, 1964), *Schola pansophica* (Komeński, 1651) i wiele innych.

Według stanowisk współczesnych badaczy, w tym pedagogów, pojęcie nauki – a w jej obszarze mieści się komeniologia – cechuje wieloznaczność. Jak wskazuje T. Pilch i T. Bauman w klasycznym dziś podręczniku stosowanym jako podstawa orientacji metodologicznych w badaniach pedagogicznych, nauka jako pojęcie przyjmuje sens dydaktyczny, instytucjonalny, treściowy, historyczno-socjologiczny i funkcjonalny (Pilch, Bauman, 2001: 15-16). W oparciu o owe sensory warto dokonać analizy komeniologii jako refleksji humanistycznej, mieszczącej się w obszarze zainteresowań dyscyplin naukowych. Jak uzasadniają autorzy, sens dydaktyczny odnosi się do czynności nauczania lub uczenia się. W przypadku komeniologii nie stanowi ona nauczanej dyscypliny. Jednak mieszcząca się w komeniologii refleksja humanistyczna obejmuje kategorie z obszaru dydaktyki, będące dominującym przedmiotem analiz z bogatą ofertą naukowych opisów i studiów. Przykładem są znaczące prace B. Suchodolskiego (1956), Ł. Kurdybachy (1957), S. Sztobryna (2006, 2012, 2016, 2017), A. Fijałkowskiego (2008, 2012), B. Sitarskiej (2007, 2010, 2013, 2015, 2017), H. Muszyńskiego (2009, 2010, 2014, 2015), K. Chałas (2007), Z. Łomnego (1992) i wiele innych. Należy przy tym podkreślić znaczący wkład badaczy z innych krajów europejskich. S. Sztobryn doskonale uzasadnia dydaktyczny sens refleksji humanistycznej w komeniologii, odnosząc się w swoich studiach do spuścizny Komeńskiego i Nowego Wychowania, w których odnajduje wspólne rysy. Autor wskazuje na podobieństwo problemów związanych a nauczaniem, poszukiwaniem koncepcji szkoły i określenia

roli nauczyciela. Jednym z dążeń Komeńskiego było zbudowanie koncepcji nowej szkoły, nowego podręcznika i nowego nauczyciela – pisze autor (Sztobryn, 2018: 29). *Poza może podręcznikiem, który u Komeńskiego był swoistym elementarzem i encyklopedią, pozostałe dwa elementy znakomicie podjęło Nowe Wychowanie. Szkoła miała stać się miejscem poszukiwania i samodzielności, poznawania świata i w ramach tego odkrywania samego siebie. Tak jak u Komeńskiego, szkoła miała otworzyć się na dziecko* (ibidem: 29). Wspólne cechy w dorobku Komeńskiego i Nowego Wychowania odkrywają doniosłość myśli Komeńskiego i potwierdzają jednocześnie dydaktyczny sens komeniologii dla innych nurtów wychowania. Wskazują również na potrzebę tworzenia nowej szkoły, na miarę czasów, z jednoczesną atencją dla wcześniejszych historycznie epok i ich genjuszy.

Jak dostrzega H. Muszyński, *nikt spośród wcześniejszych reformatorów szkoły nie wprowadził do organizacji procesów nauczania tak konsekwentnie i wnikliwie, jak uczynił to Jan Amos, kanonu psychologii rozwojowej. Nikt też przed nim nie dysponował tak dojrzałym spojrzeniem na prawidłowości rozwoju człowieka. Twórca naukowej pedagogiki doskonale zdaje sobie sprawę z istoty rozwoju, wyróżnia niezwykle trafnie jego poszczególne fazy i uznaje konieczność ich uwzględnienia w całej organizacji pracy szkoły* (Muszyński, 2015: 123). Nauczanie i uczenie się jako kategorie pedagogiczne są obecne w studyjnych pracach B. Sitarskiej, w których autorka w niezwykle wysublimowany sposób dokonuje naukowej introspekcji dorobku dydaktycznego Komeńskiego. Jedną z konkluzji ujmującą jego naukowy wymiar jest stwierdzenie: *Za regułami dydaktycznymi, jakie formułuje w „Wielkiej dydaktyce”, kryją się określone przesłanki teoretyczne, których autor nie wypowiada wprost* (Sitaraska, 2014: 41). Autorka formułuje jednak - oparte na analizach dokumentów i pism Komeńskiego - wywody, z których konstruuje precyzyjny obraz komeniologii, wykraczającej daleko poza jej dydaktyczny wymiar. Jak pisze sama autorka: *tak wielka różnorodność interpretacji i reinterpretacji bogatej twórczości Komeńskiego sprawia, że ubogaca się nasz naukowy warsztat pracy w zakresie komeniologii, młodej rodzącej się dyscypliny naukowej, której nie ma jeszcze w żadnej encyklopedii i nie jest określone jej miejsce w systemie nauk. Nie może być subdyscypliną pedagogiki ani innej dyscypliny naukowej, bo ma zakres daleko wykraczający poza pedagogikę w sensie jej interdyscyplinarności, a jednocześnie jej zakres jest wąski, bo jej „zasoby”/ zakresy teoretyczne, empiryczne i praktyczne oscylują wokół myśliciela XVII-wiecznego i skupia grupę badaczy, zajmujących się tą postacią i jej twórczością na całym świecie, niezależnie od narodowości, wyznania i światopoglądu* (Sitaraska, 2015: 226-227).

Poza dydaktycznym wymiarem komeniologii jako refleksji humanistycznej, a zarazem jej interdyscyplinarnością, kolejnym wyodrębnionym przez wspomnianych wyżej autorów (Pilch, Bauman, 2001: 116) desygnatem pojęcia nauki jest jej sens instytucjonalny. Idealnie wpisuje się w działania akademickie instytutów naukowych, zajmujących się komeniologią w obszarze wybranych dyscyplin, wraz z towarzyszącą jej refleksją humanistyczną. Potwierdzeniem tego jest naukowy dyskurs prowadzony w ośrodkach uniwersyteckich Niemiec, Republiki Czeskiej, Słowenii, Ukrainy, Serbii, na co wskazuje twórczyni siedleckiego ośrodka komeniologicznego Barbara Sitarska, z siedzibą w Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach (Sitarska 2018: 237). Komeniologia przyjmuje wyraźnie interdyscyplinarne inklinacje, co wynika z wielowątkowych i różnorodnych aspektów twórczości Jana Amosa Komeńskiego, a ich naukowość potwierdzają liczne badania podejmowane przez ośrodki naukowe. Fakt ten nadaje komeniologii status naukowej refleksji i konstytuuje ją jako proces i rezultat poznania naukowego. B. Sitarska snując rozważania nad statusem i naukową kondycją komeniologii skłania się *ku dyscyplinie odrębnej, która mieściłaby się w grupie nauk humanistyczno-społecznych* (Sitarska, 2015: 227). Uzasadnia je aspektami ideologicznymi, historycznymi i pedagogicznymi (ibidem: 237). Przy czym te ostatnie znacząco wpisują się w rozwój współczesnej dydaktyki jako subdyscypliny pedagogicznej, teleologii i scholiologii - koncepcji nauki o szkole, której twórcą jest J. Kuźma (Kuźma, 2018). Nawiązuje on również w swojej koncepcji szkoły – może ona także predestynować do rozwoju nauki określanej jako scholiologia – do filozofii edukacji Jana Amosa Komeńskiego, uznając go za pierwszego w dziejach wychowania twórcę jednolitej teorii systemu szkolnego (Kuźma, 2018: 41-41). Instytucjonalny sens nauki wyraża się w dociekaniach badawczych jeszcze innych niż wspomniane dyscypliny, w których orbicie mieści się komeniologia. Umiejscawia je w ośrodkach zajmujących się językoznawstwem, w tym slawistyką. Swoim zasięgiem badawczym obejmuje historię, antropologię, socjologię czy psychologię. Znaczenie myśli Komeńskiego uzasadnia H. Muszyński, pisząc: *nasz autor wszelkie pytania o sposób dydaktycznego lub wychowawczego kształtowania dziecka poprzedza pytaniami o to, jak dziecko odczuwa i myśli, jak się uczy, jak funkcjonuje jego umysł, uwaga, pamięć i wola, jak działają uczucia, pragnienia i potrzeby. Innymi słowy, swoją pedagogikę stara się autor budować na możliwie solidnym gruncie wiedzy psychologicznej* (Muszyński, 2015: 121). Życie w innym czasie historycznym, w innych realiach społeczno-politycznych, w czasach, w których poznanie naukowe rządzi się zgoła odmiennymi prawami, nie pozwala na konstruowanie odręb-

nych dziedzin, co H. Muszyński uzasadnia następująco: *Komeński nie operuje nazwami tych nauk, bo te mają się dopiero pojawić w odległej o kilka wieków przyszłości. Tym bardziej więc należy uznać geniusz człowieka, który w swych próbach budowania wiedzy pedagogicznej dokonuje rozróżnień dokładnie oddających tę klasyfikację* (Muszyński, 2015: 122). Ów geniusz nie może pozostać poza sferą interpretacji i reinterpretacji, stąd komeniologia wydaje się obszarem dla refleksji naukowej w pełni zasługującej na jej akademicki zasięg i rozwój.

Kolejnym sensem nauki jako pojęcia jest jej treściowe znaczenie (Pilch, Bauman, 2001: 16). *Przez naukę rozumiemy wówczas kompletny system uzasadnionych twierdzeń i hipotez oddających wiernie obraz danego obszaru rzeczywistości (przyrodniczej, społecznej, technicznej) oraz o sposobach poznawania tej rzeczywistości i jej użytecznego przekształcania* (ibidem: 16). Czy w świetle powyższego sensu treściowego nauki komeniologia spełnia jego warunki? Niewątpliwie nie. W obecnej chwili obejmuje ona liczne zagadnienia, programy i koncepcje Komeńskiego, będące przedmiotem badań w zakresie wielu dyscyplin. Każda z nich zawiera z pewnością własny – dyktowany specyfiką dyscypliny i jej metodologią – system twierdzeń lub znaczeń. Nie tworzą one w istocie wspólnego, komplementarnego układu pojęć i kategorii wspólnych dla wszystkich dyscyplin społeczno-humanistycznych. Wiele z nich jednak opiera swoje badania na filozoficznych podstawach fenomenologii i hermeneutyki. Przyjęcie perspektywy fenomenologicznej jest niezbędne dla zgłębienia zjawisk społecznych, o których pisze Komeński, by móc narysować rys jego czasów, kontekst, w jakim funkcjonował. Zgodnie z ideą Husserla i pojęciem *Lebensweltu*, czyli świata przeżywanego, świat naszej codzienności *jest czasowo-przestrzennym światem rzeczy, jakich w naszym przednaukowym i pozanaukowym życiu doświadczamy, oraz takich, o jakich wiemy, że wykraczają poza te, których doświadczamy, ale które mogą być dane w doświadczeniu. Posiadamy horyzont świata jako horyzont możliwego doświadczenia rzeczy. Rzeczy to kamienie, zwierzęta, rośliny, także ludzie i ludzkie wytwory; wszystko jednak jest tam subiektywno-relatywne, choć zwykle w naszym doświadczeniu, w kręgu społecznym, który jest z nami związany we wspólnocie życiowej (...)* (Husserl, 1976: 107). Doświadczenie świata i jego przeżywanie jest podstawą naukowego poznania, przy czym można w przypadku komeniologii przyjąć jego dualizm. Z jednej strony sam Komeński pisząc swoje dzieła odzwierciedlał w nich własną recepcję zastanego świata i przyjętą filozofię. Jego odbiór świata z kolei stał się podstawą współczesnych analiz i naukowych sformułowań, konstytuujących naukową teorię z zakresu

różnych obszarów zainteresowań i działań Komeńskiego. *Lebenswelt* w ujęciu Husserla, jako świat przeżywany, świat życia codziennego staje się punktem wyjścia do uprawomocnienia wiedzy naukowej (Gara, 2009: 10). *Wiedza naukowa zbudowana jest na podstawie tej głębokiej, apriorycznej i przednaukowej warstwy świata przeżywanego, która – jako stała, niezmienna, istotowa i ontologiczna – nieustannie oddziałuje i formuje podstawy teorii naukowej, przesądzając jednocześnie o jej całkowicie racjonalnym charakterze* (Rolewski, 2017: 185). Źródłem poznania fenomenologicznego w nauce jest doświadczenie i przeżywanie, a *postawa fenomenologiczna jest możliwie wolnym od uprzedzeń nastawieniem do badanego przedmiotu. Dla fenomenologii ważne są subiektywne aspekty ludzkiego zachowania, dlatego badacz próbuje wejść do pojęciowego świata badanych, aby zrozumieć, co i jak myślą inni, jak interpretują własne doświadczenie* (Pilch, Bauman, 2001: 271-272). Z poznaniem fenomenologicznym mamy do czynienia w komeniologii, gdzie świat Jana Amosa Komeńskiego jest poddawany ciągłej interpretacji przez badaczy, często reinterpretacji, wyznaczonej własnym doświadczeniem badającego. I jak trafnie zauważa B. Sitarska, *współcześni komeniolodzy jeszcze wiele lat będą analizować twórczość Komeńskiego oraz interpretować ją i – jak się wydaje – będą mieli tego niedosyt i wciąż będzie im towarzyszyło poczucie luki i „białych plam” w tych odczytaniach / recepcjach* (Sitarska, 2018: 243).

Poza fenomenologią naukowe poznanie budowane jest także na przesłankach filozoficznych w hermeneutyce. Związek między komeniologią a hermeneutyką jest bezsprzeczny i wynika z interpretacji hermeneutycznej dzieł Komeńskiego. Interpretacja tekstu wymaga ciągłego odwoływania się do kontekstu historycznego, specyfiki języka, sytuacji autora, na co wskazuje K. Ablewicz (Ablewicz, 1994). Ma to miejsce w analizach tekstów źródłowych Komeńskiego, bez których nie byłoby komeniologii. Hermeneutyka opisuje i interpretuje świat ludzki, który trzeba zrozumieć, a rola badacza sprowadza się do „wnikania” i budowania systemu wiedzy (Pilch, Bauman, 2001: 272-273). Komeniolodzy budują ów system wiedzy (w ramach różnych dyscyplin), czego potwierdzeniem są liczne opracowania naukowe, polskie i zagraniczne na temat spuścizny Komeńskiego. S. Sztobryn zebrał rękopisy i teksty, które zostały zdigitalizowane w Federacji Polskich Bibliotek Cyfrowych (Sztobryn, 2012). Wskazują one na żywy wciąż w dyskusji akademickiej problem dzieł Komeńskiego, ich odczytu i znaczenia.

Wskazane wyżej sensy *nauki* jako pojęcia pozwalają na ujęcie komeniologii w kategoriach naukowych, tyle tylko że w obszarach określonych dyscypliną naukową. Kolejnym sensem *nauki*, wskazanym przez T. Pilcha i T. Bau-

man, jest jej sens historyczno-socjologiczny. Historyczny i socjologiczny wymiar komeniologii jest niepodważalny, jeśli dostrzegamy wartość myśli Komeńskiego w ujęciu historii i jej nauk pomocniczych czy też w naukach społecznych. Im bardziej oddaliśmy się od czasów Komeńskiego, tym bardziej jego spuścizna wydaje się uniwersalna i znacząca dla współczesności. Dlaczego cywilizacja technologiczna oddala nas od wartości humanistycznych, którym hołdował Komeński? Czy współczesna aksjologia oparta na relatywizmie wartości tworzy bezpieczny świat, w którym czujemy się pewni i szczęśliwi? Czy człowiek we współczesnym świecie jest rzeczywiście wartością autoteliczną, czy decyduje o niej status społeczny i ekonomiczny? Czy materializm współczesnego życia nie wyrugował z niego transcendencji i duchowości? Skąd ów renesans myśli Komeńskiego? Dlaczego powstała komeniologia? Te pytania wskazują na związek i metodologiczną wspólnotę komeniologii i nauk humanistyczno-społecznych. Uzasadniają tym samym jej znaczenie w obszarach wielu nauk i znaczący udział w szeroko pojętej refleksji humanistycznej.

Dzieli nas historyczna przepaść. Wyobraźnia czasów wieku XVII z pewnością nie pozwala nam w pełni odtworzyć szczegółów, ale dzieła Komeńskiego stanowią doskonale zwierciadło. Tyle tylko że jego odbicie nie zawsze będzie identyczne. Współczesna recepcja dzieł Komeńskiego jest zróżnicowana, ale w istocie ujawnia naszą aktywność w poszukiwaniu treści, znaczeń, które przekazał nam Komeński. Eksploracja jego dzieł nadaje kolejny sens komeniologii jako refleksji mieszczącej się w dyscyplinach naukowych. Jest nim sens funkcjonalny. *Nauka oznacza wówczas ogół czynności składających się na działalność badawczą prowadzącą do tworzenia i rozwijania nauki w sensie treściowym (...)* (Pilch, Bauman, 2001: 16). I jak twierdzą przywoływani autorzy *Zasad badań pedagogicznych*, nauka to proces i rezultat poznania, łączący w sobie wszystkie wymienione wyżej sensory tego pojęcia. Próba uzasadnienia sensów *nauki* jako pojęcia w odniesieniu do komeniologii może wydawać się dla jednych banalna, dla innych zbyt techniczna. Nadanie rangi naukowości komeniologii wymaga jednak jej uzasadnienia, co staje się możliwe w przypadku zachowania właściwości zasad poznania naukowego. Z punktu widzenia pedagogiki składają się na nie: postępowanie badawcze, język, twierdzenia, wewnętrzna niesprzeczność, krytycyzm, twórczy charakter, intelektualna dociekliwość, świadomość i inwencyjność myślenia, krytycyzm i ostrożność, systematyczność, ścisłość i precyzja, wszechstronność i bezstronność i rozległa wiedza o przedmiocie badań (Pilch, Bauman, 2001: 19-21). Podane cechy poznania naukowego w odniesieniu do komeniologii mogą wydawać się dyskusyjne i z pewnością wymagają akademickiej kon-

frontacji. Nie zmieni ona jednak naukowego statusu komeniologii, jej rangi i znaczenia w naukach społecznych i humanistycznych.

Z uwagi na moje osobiste inklinacje do pedagogiki społecznej i zainteresowania społecznymi aspektami edukacji, w komeniologii dostrzegam też miejsce dla kwestii będących w zasięgu i obszarach zainteresowań tej subdyscypliny pedagogicznej. Paradoksalnie, w głównym dziele Komeńskiego *Wielka dydaktyka* można dostrzec wiele problemów społecznych, będących źródłem lub też implikacją sytuacji wychowawczych. Skłania to do ich przedstawienia i naukowej refleksji, zwłaszcza w kontekście wcześniejszych rozważań nad komeniologią i jej poznaniem naukowym w ramach określonych dyscyplin oraz subdyscyplin. *Prace Komeńskiego świadczą o tym, że był wrażliwym obserwatorem życia i sprzeczności społecznych. W sposób krytyczny oceniał poziom wykształcenia własnego narodu. Brał aktywny udział w działalności politycznej w swojej ojczyźnie. Chodziło mu o znalezienie sensu życia (...)* – pisze B. Sitarska (ibidem, 2014: 286).

W publikacjach będących interpretacją myśli Komeńskiego znajdujemy różne obszary zagadnień. Dotyczą one etapów kształcenia, kształcenia ustawicznego, poglądów Komeńskiego na kwestie egalitaryzmu i równości w kształceniu, metod i zasad nauczania, twórczości, procesu uczenia się, kwestii pedeutologicznych i elementów antropologii. Bogactwo i różnorodność tematyki oddaje złożoność i wszechstronność dorobku Jana Amosa Komeńskiego. Z punktu widzenia pedagogiki jako nauki warto poświęcić nieco uwagi społecznym kwestiom, będącym współcześnie przedmiotem badań i naukowej refleksji w pedagogice społecznej. Staje ona po stronie słabszych, wykluczonych, zajmuje się badaniami nad społecznymi uwarunkowaniami wychowania i rozwoju. Bada także związki zachodzące w grupach i środowiskach. Można przyjąć, że u Komeńskiego dostrzegamy pierwsze symptomy obejmujące kwestie społeczne w nauczaniu i w jego instytucjonalnej formie. Pierwsza z nich dotyczy równoprawności kształcenia i pełnej demokratyzacji w nim, co potwierdza Komeński stwierdzeniem: *Wszystkich więc powinno się do tego prowadzić, by wyposażeni odpowiednio w naukę, cnoty i religię mogli pożytecznie przepędzić całe życie (...). Jeśli przeto tylko niektórych będziemy obdarzać wykształceniem, a wyłączymy od tego innych, to nie tylko staniemy się niesprawiedliwi względem tych, którzy posiadają jednakową z nami naturę, lecz będziemy niesprawiedliwi względem samego Boga* (Komeński, 1956: 72). Uznanie równych praw w dostępie do wykształcenia jest kilka stuleci później manifestem w pedagogice H. Radlińskiej, twórczyni polskiej pedagogiki społecznej (Radlińska, 1935, 1961, 1964). Komeński dostrzega różne uwarunko-

wania w rozwoju człowieka, w tym społeczne, związane z bezpośrednim lub pośrednim wpływem osób, instytucji, w tym szkoły. *Szkoły są kuźniami prawdziwego człowieczeństwa (officina humanitatis)*, co wiąże się z przygotowaniem *ludzi mądrych, w działaniu roztropnych (...)* do życia społecznego (Komeński, 1956: 77). Status społeczny dziecka w koncepcji wychowania Komeńskiego nie powinien przesądzać o braku szans na edukację. Współcześnie prowadzone badania społeczne w zakresie socjologii i pedagogiki wskazują na różnice społeczne w edukacji. Stratyfikacja społeczna w szkole czy klasie jest deprecjacją kapitału społeczno-kulturowego dzieci z niższych klas społecznych (Gmerek, 2014). Prowadzi w rezultacie do ich wykluczenia i marginalizacji. Tych terminów Komeński nie używał, ale wykazywał wrażliwość na biedę i społeczne nierówności w edukacji, pisząc: *do szkół należy ściągać nie tylko dzieci bogaczy i dostojników, ale i wszystkie na równi: szlachetnie urodzone i niskiego pochodzenia, bogate i ubogie, chłopców i dziewczęta, z miast i miasteczek, z osiedli i wsi* (Komeński, 1956: 71-72). W cytowanym fragmencie zawiera Komeński swoje edukacyjne credo: powszechna dostępność do edukacji, koedukacyjność jako prawa dla obu płci, zrównanie praw do edukacji niezależnie od pochodzenia i statusu społecznego. Dostrzega on także potencjał edukacyjny każdego dziecka. Ubóstwo nie stanowi w oczach Komeńskiego czynnika społecznego deprecjonującego dziecko i stygmatyzującego je. Odnosząc się do sytuacji społecznej dzieci ubogich uznaje, że *jest bardzo prawdopodobne, że wśród nich wybitne nieraz talenty przechodzą nie dostrzeżone i marnieją z wielką szkodą dla Kościoła i państwa* (Komeński, 1956: 83). Uznaje zatem znaczenie społeczne kapitału ludzkiego, który nie dostrzeżony i nie wspierany niesie ze sobą straty w rozwoju większych struktur społecznych państwa.

B. Suchodolski w swoim *Wstępie do Wielkiej dydaktyki* zauważa, że zainteresowanie Komeńskiego sprawami społecznymi, uciskiem, nierównościami i prześladowaniami wynika z czeskich ruchów ludowych i prześladowań braci czeskich, w tym osobistych jego doświadczeń. W analizach B. Suchodolskiego pojawia się odniesienie do *Labiryntu świata* Komeńskiego (Suchodolski, 1956: XLIX). Według Suchodolskiego „*Labirynt świata*” *przedstawia więc z całą wyrazistością społeczne poglądy Komeńskiego, przeciwne zdecydowanie feudalnej ideologii* (ibidem: L). W swojej pracy wyraźnie przeciwstawia się Komeński nierównościami, biedzie i uciskowi, a wyższe stany społeczne obarcza odpowiedzialnością za pracę na rzecz „poniżonych”. *Celem ludzkiej społeczności - pisze Komeński - jest powszechny pokój i bezpieczeństwo, a dobro ludu powinno być najwyższym prawem każdego państwa* (Suchodolski, 1956: LI).

We *Wstępie do Wielkiej dydaktyki* jego autor kreśli wyraźne tło polityczne czasów Komeńskiego, którego społeczna ideologia *ukazywała poniewierkę i tułaczkę prostych ludzi, nie znajdujących życia i bezpieczeństwa we własnej ojczyźnie, krytykowała samowolę i nadużycia panów i bogaczy* (ibidem: XV). Komeński nie wskazywał sposobów i dróg prowadzących do zmian społecznych, jednak jego wrażliwość na nierówności społeczne sprawiła, że można go uznać za protoplastę późniejszych ruchów społecznych. W nauce, a konkretnie dyscyplinie, jaką stanowi pedagogika, tę wrażliwość uosabiają pedagodzy społeczni. Współcześnie ich penetracje badawcze dotyczą zjawiska ubóstwa, uchodźstwa, marginalizacji i społecznego wykluczenia.

Rozwój człowieka musi podlegać procesom socjalizacji, w tym wychowania, co przebiega w określonych warunkach społecznych. *Przynosimy ze sobą na świat umysł nagi – pisał Komeński – jak nie zapisaną tablicę (tabula rasa), nie umiejąc ani nic czynić, ani mówić, ani rozumieć. Wszystko trzeba rozbudzić od podstaw* (Komeński, 1956: 59). Życie społeczne, w tym kształcenie człowieka, staje się w koncepcji Komeńskiego warunkiem rozwoju. Ilustruje on tę kwestię przykładem antynomii społecznej – życia dziecka w środowisku wilków. Przykład ten – dzisiaj już szeroko znany i opisywany jako *dzieci wilcze* – potwierdza u Komeńskiego znaczenie świata społecznego w harmonijnym rozwoju każdego człowieka. (...) *ludzie porwani w dzieciństwie przez dzikie zwierzęta i wśród nich wychowani nie wiedzieli więcej niż zwierzęta ani w mowie, ani w rękach czy nogach nie mieli żadnego odmiennego od zwierząt uzdatnienia* (...) (Komeński, 1956: 59). Socjalizacja jest procesem realizującym się poprzez wychowanie i kształcenie, a *człowiek jest najłagodniejszą i najbardziej boską istotą, jeśli oswoiło go prawdziwe wychowanie* (Komeński, 1956: 60). Brak wychowania odbiera człowiekowi jego społeczne atrybuty sprawiając, że (...) *jest najdzikszy stworzeniem ze wszystkich, jakie ziemia rodziła* (ibidem).

Istotnym elementem rozważań Komeńskiego o społecznym wymiarze nauczania i wychowania jest szkoła. Jest ona instytucją społeczną, w której poza nauczaniem i uczeniem się dokonują się interakcje. Autor z jednej strony wyraża krytykę szkoły, z drugiej kreśli jej pożądany obraz. H. Muszyński uznaje, że *Komeński jest niewątpliwie pierwszym pedagogiem, który traktuje szkołę jako swoisty organizm społeczny, instytucję, która jest, a w każdym razie może być, czymś więcej niż tylko miejscem skupiania uczniów w celu poddania ich dydaktycznym oddziaływaniom nauczyciela* (Muszyński, 2015: 108). Sam Komeński nie rozwodzi się nad społeczną funkcją szkoły, chociaż ją szkole przypisuje. Skupia się na jej roli związanej z wprowadzeniem uczniów w świat

wiedzy, umiejętności i przeżyć, co materializuje się w określonych postawach, zachowaniach, a zatem relacjach społecznych.

Przedstawione powyżej kwestie są li tylko wąskim zarysem zagadnień mieszczących się w społecznych wątkach komeniologii, a wymagających gruntownej, rozbudowanej analizy fenomenologiczno-hermeneutycznej. Wydaje się, że nawet jedynie zarys wybranego zagadnienia związanego z życiem i twórczością Jana Amosa Komeńskiego prowadzi ku rozległej interpretacji, skłania do poszukiwań, inspiruje do naukowych dyskusji, a w rezultacie pozwala na akademicki dyskurs. W istocie komeniologia jest procesem, a zarazem rezultatem poznania naukowego w obszarach różnych dyscyplin, w tym pedagogiki. Z określenia Pilcha i Bauman wynika, że komeniologię można z powodzeniem sytuować jako naukową refleksję w gronie nauk humanistycznych i społecznych. Sądzę, że każdy głos we wspomnianej dyskusji jest niezbywalną częstką współczesnego jej dorobku. Z pewnością doczeka się on swojej szczególnej nobilitacji, czyniąc komeniologię znaczącym obszarem badań w naukach społecznych i humanistycznych.

Bibliografia

- Ablewicz Krystyna, *Hermeneutyczno-fenomenologiczna perspektywa badań w pedagogice*, Kraków 1994.
- Chałas Krystyna, *Nauczanie i uczenie się w myśli pedagogicznej J.A. Komeńskiego w perspektywie integralnego rozwoju ucznia (zarys zagadnienia)*, W: B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a kultura epoki baroku/Johan Amos Comenius und die Kultur des Barock*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. I, Siedlce 2007, s. 47-54.
- Fijałkowski Adam, *Orbis pictus – Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa 2008.
- Fijałkowski Adam, *Tradycja i nowatorstwo w „Orbis sensualium pictus” Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa 2012.
- Gara Jarosław, „Świat życia codziennego” jako źródło wiedzy pedagogicznej, „Przegląd Pedagogiczny”, 2009, nr 2, s. 9-19.
- Gmerek Tomasz, *Język, edukacja i nierówności społeczne. Konteksty teoretyczne*, W: A. Gromkowska-Melosik, M.J. Szymański (red.), *Edukacja i nierówność. Trajektorie sukcesu i marginalizacji*, Poznań 2014, s. 163-188.
- Husserl Edmund, *Kryzys nauki europejskiej a transcendentna fenomenologia (fragmenty)*, przeł. J. Szewczyk, „Studia Filozoficzne” 1976, z. 9, s. 93-121.
- Komeński Jan Amos, *Pampaedia*, Wrocław-Warszawa-Kraków- Gdańsk 1973.
- Komeński Jan Amos, *Schola pansophica*, Wydanie amsterdamskie, 1651.

- Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, Wstęp i komentarz Suchodolski B., Wrocław 1956.
- Komeński Jan Amos, *Z labiryntów szkolnych wyjście na otwartą przestrzeń, czyli maszyna dydaktyczna*, W: *Pisma wybrane*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 510-532.
- Kurdybacha Łukasz, *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Europie XVII wieku*, Warszawa 1957.
- Kuzma Józef, *Scholiologia. Zarys koncepcji ogólnej nauki o szkole*, Kraków 2018.
- Kuzma Józef, *Scholiology. The general study of school*, Kraków 2018.
- Łomny Zygmunt, *Humanizm i uniwersalizm – współczesne klucze do dziedzictwa Komeńskiego*, W: Z. Jasiński, F.A. Marek (red.), *Jan Amos Komeński prekursor uniwersalizmu, Wychowanie i samowychowanie w myśli filozoficznej Jana Amosa Komeńskiego*, Opole-Ołomuniec 1992, s. 11-21.
- Muszyński Heliodor, *Metodologiczne podstawy twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Siedlce 2014, s. 93-118.
- Muszyński Heliodor, *Myśl Komeńskiego w świetle współczesnej pedagogiki*, W: A. Konior (red.), *Jan Amos Komeński i bracia czeszy w 389. rocznicę przybycia do Leszna*, Leszno 2009, s. 69-100.
- Muszyński Heliodor, *Warsztat intelektualny Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku*, Siedlce 2010, s. 163-178.
- Muszyński Heliodor, *Komeńskiego koncepcja szkoły*, W: B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. II, Siedlce 2015, s. 101-128.
- Pilch Tadeusz, Bauman Teresa, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001.
- Radlińska Helena, *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961.
- Radlińska Helena, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, Warszawa 1935.
- Radlińska Helena, *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław 1964.
- Rolewski Jarosław, *Husserlowskie pojęcie świata przeżywanego (Lebenswelt)*, „Ruch Filozoficzny”, LXXII, 2017, 3, s. 181-186.
- Sitarska Barbara, *Działalność polityczna i twórczość pedagogiczna Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Siedlce 2014, s. 281-299.
- Sitarska Barbara, *O Janie Amosie Komeńskim i początkach komeniologii*, W: B. Sitarska (red.), *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na*

- edukację, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. I, Siedlce 2014, s. 31-61.
- Sitarska Barbara, *Dlaczego Jan Amos Komeński wciąż żyje wśród nas?*, W: B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. III, Siedlce 2010, s. 149-160.
- Sitarska Barbara, *Jan Amos Komeński prekursorem idei edukacji całożyciowej*, W: B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a kultura epoki baroku /Johan Amos Comeniusund die Kultur des Barock*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. I, Siedlce 2007, s. 71-82.
- Sitarska Barbara, *Jan Amos Komeński w trzecim tysiącleciu. Odczytania – kontynuacje – krytyka*, Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. V, *Jan Amos Komeński w epoce współczesności. Odczytania – kontynuacje – krytyka*, Siedlce 2018, s. 211-250.
- Sitarska Barbara, *O Janie Amosie Komeńskim i początkach komeniologii* (polski, angielski, niemiecki), W: B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. II, Siedlce 2015, s. 23-44.
- Sitarska Barbara, *Samowychowanie w myśli filozoficznej Jana Amosa Komeńskiego na tle poglądów wybranych myślicieli*, W: M. Burta, M. Kryszczuk, S. Sobieraj (red.), *Między człowiekiem i człowiekiem*, Siedlce 2013, s. 401-408.
- Sitarska Barbara, *Johan Amos Comenius als Vorkämpfer der Idee der lebenslangen Bildung*, W: B. Sitarska, R. Mnich, M. Richter (red.), *W. Korthaase – badacz J.A. Komeńskiego*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. II, Siedlce 2009, s. 271-280.
- Suchodolski Bogdan, *Wstęp*, w: Jan Amos Komeński, *Wielka dydaktyka*, 1956.
- Sztobryn Sławomir, *Znaczenie i obecność myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego w prądach i kierunkach pedagogiki Nowego Wychowania*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. V, *Jan Amos Komeński w epoce współczesności. Odczytania – kontynuacje – krytyka*, Siedlce 2018, s. 23-31.
- Sztobryn Sławomir, *Historia wychowania*, W: *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, B. Śliwerski (red.), t. I, Gdańsk 2006.
- Sztobryn Sławomir, *Polska komeniologia we współczesnych bibliotekach elektronicznych*, W: B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku/ Jan Amos Komenský und Europa im XVII. Jahrhundert*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. IV, Siedlce 2012, wersja polsko-niemiecka, s. 255-262.

Sztobryn Sławomir, *Polska XX-wieczna recepcja pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. IV, Siedlce 2017, s. 57-72.

Sztobryn Sławomir, *Wprowadzenie do pansoficznych podstaw pedagogiki Jana Amosa Komeńskiego*, W: B. Sitarska (red.), *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. III, Siedlce 2016, s. 25-33.